

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Julia Björverud

Fideikommiss- fördelaktigt eller förödande?

En studie av rättsutvecklingen gällande fideikommiss under
1800-talet

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Uppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Elsa Trolle Önnerfors

Termin: VT 2014

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRORD	4
1 INLEDNING	5
1.1 Bakgrund	5
1.2 Syfte och frågeställningar	6
1.3 Avgränsningar	6
1.4 Metod och teori	7
1.5 Material och forskningsläge	9
1.6 Uppsatsens disposition	10
2 FIDEIKOMMISS I SVERIGE FRAM TILL 1800-TALET	11
3 TIDIGT 1800-TAL	12
3.1 Frankrike vid denna tid	12
3.2 Sverige och 1810 års förordning	13
3.3 Analys av rättsutvecklingen fram till 1810 års förordning	17
3.4 1826 års civillagsförslag	20
4 SLUTET AV 1800-TALET	22
4.1 Upplösningen av ståndsriksdagen	22
4.2 Debatten om avveckling av de befintliga fideikommissen	22
4.3 Analys av rättsutvecklingen under slutet av 1800-talet	26
4.4 Fortsatt utveckling	28
5 SAMMANFATTANDE ANALYS	29
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	32
Källor	32
Lagar och lagförslag	32

Riksdagstryck

33

Litteratur

34

Summary

The purpose of this essay is to analyse when and for what reason the legislation on entails altered during the nineteenth-century. The changes occurred in two periods. First in the early nineteenth-century when the legislation on founding of new entailed estate came. Then in the late nineteenth-century when the existing entails were debated. The latter period did not lead to any immediate changes. The legislative process would continue for nearly one hundred years before the final prohibition of the existing entails came.

The aim is also to try to investigate which groups of society influenced the debate on entails in Sweden. In the beginning of the century the nobles and the peasants were the most influential groups. The peasants were in favour of legislation forbidding entails while the nobility were against it. The thoughts and ideologies that characterized the debate were the ideas of the enlightenment philosophers on the one hand and the conservative, preserving view of law on the other. At the end of the century, the conservative groups within the parliament were still against a prohibition. The conflict at that time was instead between the two chambers. The debate was characterized by liberalism and conservatism. Several arguments were the same as in the beginning of the century as of the end, although some new occurred.

The debate regarding entails reflects what generally influenced the legislative process at this time. The conservatives and the more progressive groups within the parliament mainly had different opinions, which contributed to the fact that there were no sudden changes. Instead, new bills were debated for a long time and changes developed through partial reforms.

Sammanfattning

Syftet med denna uppsats är att utreda när och av vilken orsak som lagstiftningen gällande fideikommiss förändrades under 1800-talet. Förändringarna skedde under två perioder. Först i början av 1800-talet när 1810 års förordning innehållandes ett förbud mot instiftande av nya fideikommiss kom. Sedan i slutet av 1800-talet när de befintliga fideikommissen stod i fokus. Den senare perioden ledde dock inte till någon omedelbar förändring, lagstiftningsarbetet skulle fortgå i knappt hundra år innan det slutliga förbudet mot de befintliga fideikommissen kom.

Syftet är vidare att försöka utreda vilka grupper i samhället samt vilka tankar och ideologier som fick betydelse i debatten gällande fideikommissen. De grupper som hade inflytande över lagstiftningsarbetet i början av århundradet får sägas vara adeln och bönderna.

Under det tidiga 1800-talet var det bönderna som var för förslaget om förbud mot instiftande av nya fideikommiss medan adeln var emot. De tankar och ideologier som präglade debatten var upplysningsfilosofernas tankar å ena sidan och å andra sidan den konservativa, bevarande synen på rätten. I slutet av århundradet var det på nytt de konservativa grupperna inom riksdagen som var mot ett förbud, men då var det istället mellan de två kamrarna i den nya tvåkammarriksdagen som slitningarna fanns. Vid denna tid präglades debatten av av å ena sidan liberalismen och å andra sidan konservatismen. Det var i mångt och mycket samma argument som framfördes under slutet av århundradet som i början, även om det tillkom ett fåtal nya skäl för avskaffande.

Debatten om fideikommissen kan på många sätt sägas avspegla vad som överlag hade inflytande över lagstiftningsarbetet under 1800-talet. De konservativa och de mer progressiva grupperna inom

riksdagens skilda syn på saker bidrog till att det inte skedde några hastiga förändringar. Istället debatterades nya lagförslag länge och förändringar skedde ofta genom delvisa reformer.

Förord

Tack till alla er som gjort de senaste tre åren till vad de varit!

Varmt tack till min handledare Elsa Trolle Önnerfors som kommit med goda råd och som delat min entusiasm för väldigt gamla dokument.

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Fideikommissinstitutet är för många ett märkligt fenomen som känns främmande i det svenska rättssystemet. Systemet innebär privilegier för en mindre grupp i samhället och bidrar till en ojämn arvsfördelning syskon emellan. Trots detta fanns institutet kvar i Sverige till långt in på 1900-talet, och lever i viss mån fortfarande kvar på grund av möjligheten till dispens som finns i avvecklingslagen.¹

Det har skrivits mycket om avvecklingslagen gällande de befintliga fideikommissen i Sverige som kom på 1960-talet. Det har även ofta konstaterats att det tog lång tid för Sverige att förbjuda fideikommiss i förhållande till övriga Europa. Lagstiftningsarbetet gällande fideikommiss under 1800-talet är därför spännande, eftersom det var vid den här tiden som fideikommiss började avvecklas i många andra länder runt om i Europa.² Vad var det som gjorde att liknande avveckling inte kom till stånd i Sverige? Vilka idéer och vilka grupper i samhället påverkade rättsutvecklingen?

Idéinriktningarna och åsikterna som förekom i debatten gällande fideikommiss kan sägas vara en avspegling av de influenser som påverkade lagstiftningsarbetet överlag vid denna tid. Argumenten som framfördes för och emot institutet är på så sätt intressanta, inte bara för det isolerade området fideikommiss utan även för att belysa samhällsutvecklingen överlag i Sverige under 1800-talet.

¹ Se 6 § i 1963 års avvecklingslag.

² Modéer 1978, s. 59.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att studera rättsutvecklingen gällande fideikommiss i Sverige under 1800-talet.

Uppsatsen avser därför att besvara följande frågeställningar:

- När och av vilken orsak förändrades lagstiftningen gällande fideikommiss under 1800-talet?
- Vilka idéer och ideologier samt vilka grupper i samhället hade inflytande i debatten?

1.3 Avgränsningar

Jag har i min uppsats valt att koncentrera mig på rättsutvecklingen gällande fideikommiss på 1800-talet. Under 1800-talet förbjöds fideikommiss på många håll runt om i Europa och avgränsningen är gjord för att mer ingående kunna studera vad det var som gjorde att det tog förhållandevis lång tid för Sverige att helt förbjuda fideikommiss.

I mån av mer utrymme hade det varit spännande att fördjupa sig i den fortsatta debatten fram till det att avvecklingslagen kom till. Av utrymmesskäl har jag dock valt att fokusera på 1800-talet. Jag har även här gjort en ytterligare avgränsning till början och slutet av 1800-talet. Avgränsningen är gjord för att det var under dessa perioder som lagstiftning angående fideikommiss debatterades. I början av århundradet gällde debatten ett förbud mot instiftande av nya fideikommiss, i slutet av århundradet var istället ett förbud mot de befintliga fideikommissen i fokus.

Utöver detta har jag ytterligare avgränsat mig till att fokusera på hur bönderna och adeln debatterade angående fideikommiss. Detta är en naturlig avgränsning då de var de jordägande grupperna i samhället och därför de som i första hand berördes av lagstiftningsförslagen.

Uppsatsen innehåller ett kort avsnitt om Frankrike. I mån av plats hade det varit spännande att mer ingående studera utvecklingen där samt hur utvecklingen såg ut i övriga Europa. Av utrymmesskäl har jag fått skala av det till att enbart vara ett mindre avsnitt. Att detta finns med trots att det inte är en komparativ studie är för att kunna lyfta fram tankarna från upplysningen som fick stor betydelse där, och som i viss mån spred sig till Sverige och debatten kring fideikommiss här. Jag anser därför att det fyller en viktig funktion trots att det inte finns utrymme att utveckla det ytterligare.

1.4 Metod och teori

För att kunna uppnå syftet med min uppsats, att studera rättsutvecklingen gällande fideikommiss på 1800-talet, har jag använt mig av rättsdogmatisk metod.

Vad metoden innebär är delvis omstritt. Själva ordet dogmatik är olyckligt i sammanhanget eftersom det indikerar bristande öppenhet och fasta ramar. Den rättsdogmatiska metoden har få dogmatiska drag och skulle snarare kunna kallas rättsanalytisk metod.³ Oavsett vad metoden kallas så är utgångspunkten för metoden att söka svaren i och analysera de allmänt accepterade rättskällorna rangordnade enligt rättskälleläran. Detta innebär att svaren söks i lagstiftning, rättspraxis, förarbeten och juridisk doktrin.⁴

Metoden lämpar sig väl för syftet att undersöka rättsutvecklingen. Genom att titta på lagar och förordningar rörande institutet som

³ Kleinman 2013, s. 24-26.

⁴ Kleinman 2013, s. 21.

tillkom vid denna tid har jag fått en stor förståelse för hur lagstiftningsarbetet fortskred. Jag har rangordnat mitt material enligt rättskälleläran så som den är definierad ovan. Det har inneburit att jag i första hand har studerat lagstiftning och förarbeten från den aktuella tiden. Enbart när det saknats sådant material har jag använt mig av juridisk doktrin istället. På så sätt har jag i så stor utsträckning som möjligt kunnat basera min analys på de rättskällor som har högst värde enligt rättskälleläran.

En invändning som kan göras är att det inte finns lika mycket förarbeten från den här tiden som det finns för modernare lagstiftning. Jag är medveten om detta och har istället, genom att studera protokoll från lagutskott och annat riksdagstryck, försökt kompensera bristen. På så sätt har jag kunnat bilda mig en uppfattning om vad som föranledde lagar och förordningar även när det inte funnits vad vi idag kallar förarbeten.

Materialet jag samlat in har jag studerat och analyserat utifrån ett utvecklingsperspektiv. Perspektivet lämpar sig väl för uppsatsen då det inneburit att jag har fördjupat mig i hur rätten utvecklades gällande fideikommiss på 1800-talet. Detta har jag gjort genom att ingående studera vilka lagar som tillkom och vilka lagförslag som väcktes under den här perioden. På så sätt har jag kunnat bilda mig en uppfattning om hur rätten utvecklades. Genom att studera mötesprotokoll från riksdagen har jag försökt utreda vilka tankar och idéer som påverkade rättsutvecklingen. Vidare har jag försökt se på debatten kring fideikommiss utifrån samhället i stort vid den här tiden för att försöka utröna vilka idéströmningar som fick genomslag i debatten.

1.5 Material och forskningsläge

För att få en så bra bild som möjligt av rättsutvecklingen har jag valt att använda mig av samtida dokument så långt det varit genomförbart. För undersökningen av 1800-talets början har jag tagit del av protokoll från adelns och böndernas ständermöten när de debatterat förslaget om förbud mot instiftande av nya fideikommiss samt annat material från tiden rörande 1810 års förordning.

Det har delvis varit tidskrävande att leta fram dessa dokument men jag menar att det har varit avgörande för trovärdigheten i analysen att använda mig av riksdagstryck istället för att använda litteratur som beskriver de aktuella källorna. Genom att studera originaldokumenten från tiden har jag kunnat bilda mig en egen uppfattning om rättsläget och analysera vad jag tror påverkade rättsutvecklingen.

Även för den senare delen av 1800-talet har jag använt mig av riksdagstryck. För denna period, då ståndsriksdagen ersatts av en tvåkammarriksdag, har jag studerat mötesprotokoll från de båda kamrarna, motioner som väckts samt lagrådets utlåtanden om dessa.

För de mer beskrivande delarna av uppsatsen, så som bakgrundsbeskrivningen och avsnittet om Frankrike, har jag använt mig av litteratur. Om det funnits möjlighet hade jag även här velat studera källor från tiden, men den begränsade tiden har inte medgett detta. Så gäller även för vissa dokument från 1800-talet som inte varit möjliga att få tag på. Även för de delarna har jag använt mig av litteratur. Det är en brist som inte varit möjlig att avhjälpa, men det rör sig om en så pass liten del av dokumenten att jag inte anser att det påverkar trovärdigheten av analysen i stort.

Gällande forskningsläget på området så har det skrivits förhållandevis lite om lagstiftningen kring fideikommiss, i jämförelse

med doktrin rörande andra områden inom juridiken. I samband med att avvecklingslagen kom år 1963 så gjordes det en del historiska tillbakablickar på hur utvecklingen sett ut. Bland författare som skrivit om fideikommiss syns framförallt Stig Jägerskiöld.

1.6 Uppsatsens disposition

Uppsatsens inledande kapitel följs av ett kortare kapitel om fideikommissinstitutets historia samt hur det etablerades i Sverige. Därefter följer uppsatsens tredje kapitel som fokuserar på det tidiga 1800-talet. Kapitlet inleds med ett kort avsnitt om Frankrike vid denna tid följt av ett avsnitt om den svenska rättsutvecklingen, 1810 års förordning om förbud mot instiftande av nya fideikommiss samt en analys av rättsutvecklingen under det tidiga 1800-talet. Sedan följer ett kortare avsnitt om den fortsatta utvecklingen i samband med 1826 års civillagsförslag. Uppsatsens fjärde kapitel fokuserar på slutet av 1800-talet då debatten om de befintliga fideikommissen tog vid. Inledningsvis beskrivs den nya tvåkammarriksdagen. Därefter återfinns en redogörelse för debatten i riksdagen vid denna tid, motioner som väcktes och yttranden över dessa. Efter detta följer en analys av rättsutvecklingen under denna period. I det femte kapitlet sammanfattas den analys som återfinns löpande i uppsatsen och slutsatsen av analysen presenteras.

2 Fideikommiss i Sverige fram till 1800-talet

Fideikommissinstitutet kom ursprungligen ifrån romersk rätt men hade där en annan innebörd än den vi idag förknippar med begreppet. Vår tids fideikommiss kom till Sverige från Tyskland under första halvan av 1600-talet.⁵ Detta innebar en ny form av successionsordning där viss egendom enligt särskilda villkor för all framtid skulle stanna inom släktens ägo. Egendomen överfördes oftast odelad mellan generationerna. Att den var odelbar innebar att den inte kunde överlätas, pantsättas eller utmätas.⁶

Det första rättsfallet i Sverige rörande fideikommiss är från 1680-talet. Här prövade Svea hovrätt ett testamente där fadern testamenterat egendom som fideikommiss till sönerna. Änkan i familjen hävdade i hovrätten att förordnandet stred mot svensk rätt och att det därför skulle ogiltigförklaras. I domen fastslog hovrätten att fideikommissklausulen var giltig, vilket fick stor betydelse för rättsutvecklingen.⁷ Kort därefter kom 1686 års testamentsstadga som legaliserade fideikommiss.⁸

Redan något år senare, när Karl XI tillsatte en stor lagkommission, uppdagades det en splittring bland ledamöterna gällande fideikommiss. Argumenten mot institutet handlade främst om orättvisan i arvsfördelningen bland de efterlevande samt det opraktiska i att exempelvis inte kunna pantsätta egendomen. Men trots kritik så fick fideikommissinstitutet fortleva och under 1700-talet tillkom en mängd fideikommiss runt om i landet.⁹

⁵ Modéer 1978, s. 50-52.

⁶ Trolle Önnerfors 2014, s. 187-188.

⁷ Jägerskiöld 1963, s. 66-69.

⁸ 1686 års testamentsstadga p. 5 i Schmedeman s. 992-993.

⁹ Modéer 1978, s. 53-54.

3 Tidigt 1800-tal

3.1 Frankrike vid denna tid

Under 1700-talet var Frankrike ett feodalt samhälle med kungligt envælde och dålig ekonomi. Som en reaktion på detta växte en stark opinion fram som förespråkade författningsförändringar. Detta resulterade i den franska revolutionen 1789 som inspirerad av upplysningsfilosoferna krävde frihet, inflytande och medborgerliga rättigheter.¹⁰ Revolutionen medförde stora och genomgripande förändringar av det franska samhället. Tre år efter revolutionen, 1792, trädde en lag ikraft som förbjöd alla befintliga fideikommiss i landet. Förbudet tillkom för att utjämna skillnaderna mellan olika grupper i samhället och skapa ett rättvist och jämlikt arvssystem. Vidare innebar förbudet att adelns stora egendomar splittrades upp vilket minskade deras makt och inflytande i samhället.¹¹

Fideikommissen ifrågasattes redan före revolutionen av filosofer såsom Montesquieu, Rousseau och Voltaire. Montesquieu hävdade att lagar måste spegla styrelseskicket i landet. Fideikommiss var passande i en monarki, men inte i en demokrati där lagar och system skulle vara så rättvisa som möjligt. När fideikommissinstitutet förbjöds i Frankrike motiverades det med att institutet var orättvist gällande arvsrätt, bidrog till adelns ekonomiska makt samt gick emot principen om individens frihet då framtida generationer begränsades i sina val på grund av testatorns vilja. Fideikommiss, som resulterade i ojämlikhet och inskränkningar i individens frihet, representerade det samhälle som upplysningsfilosoferna vände sig emot. Förbudet mot fideikommiss från 1792 inkorporerades senare i Code Civil.¹²

¹⁰ Häthén 2004, s. 125-128.

¹¹ Beckert 2008, s. 119-120.

¹² Beckert 2008, s. 121-122.

Avskaffandet av fideikommissen i Frankrike gick fort och innebar ett fullständigt förbud. Detta kan tänkas bero på att det var en relativt liten förändring i förhållande till de stora genomgripande förändringar av det franska samhället som revolutionen medförde. Dessutom medförde revolutionen minskat inflytande för adeln som var den gruppen i samhället som gynnades av systemet. Det är i ljuset av detta inte förvånande att avskaffandet gick så fort.

3.2 Sverige och 1810 års förordning

Upplysningsfilosofernas tankar som föranledde den franska revolutionen spred sig sedermera till Sverige. Ett tydligt tecken är 1809 års regeringsform som är inspirerad av Montesquieus maktodelningslära. Regeringsformen infördes efter att en grupp högre ämbetsmän, som ett uttryck för starkt missnöje mot statsledningen, grep kungen och avsatte honom. Efter detta samlades riksdagen för att påbörja arbetet med en ny, modern regeringsform.¹³

Även i debatten som föranledde 1810 års förordning, gällande förbud att instifta nya fideikommiss, syns tydliga spår av upplysningsidéer om frihet och rättvisa för individen. I debatten ställdes tankarna om frihet och jämlikhet mot de konservativa jordägande gruppernas önskemål om att bevara institutet.¹⁴

Processen som ledde fram till ett förbud mot instiftande av nya fideikommiss startade i riksdagen. I ständernas lagutskotts betänkande, angående inskränkning i friheten att göra fideikommiss, återfinns motiveringen till varför det ansågs angeläget att förbjuda nya fideikommiss. Lagutskottets förslag motiverades med att det var nödvändigt för att motverka det missbruk som donations- och dispositionsfriheten hittills orsakat. Det ansågs att när någon äger alltför stora egendomar så leder det till orättvisor då jorden utnyttjas

¹³ Häthén 2004, s. 191-192.

¹⁴ Modéer 1978, s. 55-57.

sämre och blir till nytta för långt färre människor än om den vore delad mellan fler ägare. Ytterligare ansågs institutet ha bidragit till fattigdom och orättvisor för de barn och bröstavingar som inte fick ärva.¹⁵

Det anfördes vidare att fideikommisssegendomarna missköttes då fideikommissarierna inte själv ägde jorden. När de enbart var förvaltare och inte ägare kände de inte samma ansvar vilket ledde till att jorden inte utnyttjades fullt ut.¹⁶

Ständerna fick sedan ta ställning till lagförslaget. Bönderna var för.¹⁷ Adeln var mer tveksam och de konservativa rösterna inom ståndet var uttalat negativa till förslaget. Argument framfördes om att institutet var väl förankrat i samhället och eventuellt kunde ses som en del av naturrätten. Om det inte ansågs vara en del av den naturliga ordningen så kunde det i alla fall hänföras ända tillbaka till den romerska rätten. Dessutom hade det funnits i Sverige sedan 1600-talet och granskats noga inför 1734 års lag. Att det behölls i 1734 års lag talade för att man kommit fram till att institutet inte var av ondo och att det då inte heller fanns någon anledning att nu ta bort det.¹⁸

Argumentet om att vissa arvingar blir av med vad som egentligen ska tillfalla dem bemöttes med att det fanns möjlighet för fadern att i sitt testamente se till att även de yngre barnen försörjdes och att deras framtid på så sätt fortfarande kunde tryggas. Vidare bemöttes argumentet om att egendomarna sköttes sämre då ingen ägde dem med att det istället blir det motsatta, att förvalta egendom som funnits i släkten länge och som ska fortsätta att tillhöra släkten i kommande generationer stärker ansvarskänslan för egendomen och blir ett incitament att sköta den väl. Fideikommiss missköttes inte i

¹⁵ 1809-10 års riksdag: Bondeståndets protokoll Bd 5 s. 510-512.

¹⁶ 1809-10 års riksdag: Bondeståndets protokoll Bd 5 s. 510-512.

¹⁷ 1809-10 års riksdag: Bondeståndets protokoll Bd 5 s. 518.

¹⁸ 1809 års riksdag: Ridderskapet och Adelns protokoll Bd 5 s. 415-416.

större utsträckning än andra egendomar. Visserligen kunde det vara så att stora fideikommisssegendomar inte användes fullt ut och lika väl som om jorden varit delad, men detta gällde även för andra stora egendomar och var alltså inte unikt för fideikommiss.¹⁹

Argument framfördes också mot att fideikommiss skulle skapa för stora egendomar, för enligt den bakomliggande logiken skulle ingen få äga mer jord än den kunde bruka själv. Detta, sades det, skulle med samma logik kunna leda till föreskrifter om hur mycket var och en skulle få äga och kanske till och med bestämmelser om att alla skulle äga lika.²⁰

Ett av de starkaste argumenten för fideikommiss, som ofta åberopades i debatten, var avtalsfriheten. Det argumenterades för att även om ingen kunde äga något efter sin död så stod det var och en fritt att avtala om hur egendomen skulle fördelas efter ens bortgång. Denna rättighet ansågs ha funnits i alla tider och var en rättighet "grundad i den naturliga lagen och det sunda förnuftet"²¹. Att inskränka denna rättighet och hindra någon från att testamentera sin egendom efter egen vilja ansågs därför inte rimligt.²² Slutligen argumenterade de konservativa delarna av adeln emot tanken på att inspireras av den utveckling som skett i Frankrike efter den franska revolutionen. Istället för att lita på upplysningstänkarna, som mycket väl kunde vara en förvillelse, så borde lagstiftaren förlita sig på den svenska lagen som våra förfäder skapat.²³

Emellertid fanns det även liberala åsikter inom adeln som kom fram i debatten. De reformvänliga argumenterade för att avtalsfriheten inte kunde förespråkas då den fick orimliga konsekvenser. Rättigheten att avtala fritt innebar inte nödvändigtvis att man skulle ha rätt att avtala för kommande generationer i flera hundra år. De ifrågasatte

¹⁹ 1809 års riksdag: Ridderskapet och Adelns protokoll Bd 5 s. 417-419.

²⁰ 1809 års riksdag: Ridderskapet och Adelns protokoll Bd 5 s. 437.

²¹ 1809 års riksdag: Ridderskapet och Adelns protokoll Bd 5 s. 421.

²² 1809 års riksdag: Ridderskapet och Adelns protokoll Bd 5 s. 421-422.

²³ 1809 års riksdag: Ridderskapet och Adelns protokoll Bd 5 s. 424.

vidare om fideikommiss fungerade i ett samhälle som det svenska, som beskrevs som ett fattigt land med inskränkta tillgångar. Dessutom var färre arbetstillfällen och mindre brukande av befintlig jord en stor förlust för samhället.²⁴

När adeln sedan röstade om utskottets förslag röstade de emot med minsta möjliga marginal medan de övriga stånden godkände förslaget.²⁵ Konungen biföll sedan ständernas förslag med motiveringen "Hemmans-Klyfningar, som synnerligast bidra till folkökningen, motarbetas och idogheten qväfvas; omständigheter, hvilka ostridigt skulle bereda menliga följder för den egentligen närande och arbetande Folk-Classen".²⁶

Innan lagen fick antas skulle Högsta domstolen höras, enligt de nya reglerna i 1809 års regeringsform. Domstolen, som vid den här tiden bestod av hälften frälse och hälften ofrälse, tillstyrkte enigt lagändringen. "Änteligen hade upplysningen om det verkligen nyttiga och gagneliga för samhället hunnit genomtränga även de tjockare moln av seclers fördomar och misstag"²⁷ sade justitierådet Poppius om reformen.²⁸

Kungliga Maj:ts nådiga förordning angående inskränkning i friheten att instifta fideikommiss utkom så 1810 och innebar ett förbud mot instiftande av fideikommiss i fast egendom.²⁹

²⁴ 1809 års riksdag: Ridderskapet och Adelns protokoll Bd 5 s. 441-443.

²⁵ Modéer 1978, s. 57.

²⁶ Sandström 1935, s. 3.

²⁷ Modéer 1978, s. 57-58.

²⁸ Modéer 1978, s. 57-58.

²⁹ Se 1810 års förordning.

3.3 Analys av rättsutvecklingen fram till 1810 års förordning

I debatten kring 1810 års förordning bildades tydliga grupper för och emot förbudet mot instiftande av nya fideikommiss. Av argumenten som framfördes från de olika sidorna går det att utläsa vilka idéer och tankar som inspirerat de olika ståndpunkterna. Genom att ingående studera protokollen från ständermötena går det att bilda sig en uppfattning om vad det var som gjorde att 1810 års förordning kom till.

Argumenten som framfördes emot förordningen genomsyras av en konservativ och bevarande syn på rätten. Att institutet härstammar från romersk rätt och har funnits länge i Sverige lyfts fram som anledningar att ha kvar det även i framtiden, vilket visar på att det var traditioner och beprövad erfarenhet som prioriterades. Historiskt framvuxna institut i rätten sågs som ett uttryck för folkets vilja och därför borde de inte ändras i första taget. Det talades även om att det kunde anses vara en del av naturrätten. Att fideikommiss av vissa grupper sågs som en naturlig arvsordning visar på vilken självklar plats institutet hade för många i samhället. Att fideikommiss skulle leda till orättvisor bemöttes med liten eller ingen förståelse från de konservativa delarna av adeln. Tvärtom argumenterade de för det befängda i att försöka reglera sådana saker, eftersom det i värsta fall skulle kunna leda till regler om att alla skulle äga lika mycket. Tanken på att alla skulle äga lika var givetvis skrämmande för den grupp i samhället som ägde mest, få var intresserade av inskränkta möjligheter att bevara sina stora egendomar.

Den delen av riksdagen som förespråkade en förändring kan i första hand sägas vara influerade av franska revolutionen och upplysningen. Det är inte bara det faktum att förordningen och revolutionen sammanfaller tidsmässigt som gör att det går att argumentera för att upplysningstankarna spelade roll för det svenska

lagstiftningsarbetet, även om detta får ses som ett argument för ståndpunkten. Genom att studera argumenten för förordningen återfinns ytterligare argument som visar på revolutionens och upplysningens betydelse. Lagkommittén motiverade lagen med att fideikommissen bidrog till orättvisor i samhället. Dels orättvisor syskon emellan när bara den äldste fick ärva det som alla syskonen egentligen hade rätt till. Dels orättvisor i form av fördelningen av jorden i samhället. Institutet ansågs bidra till att få människor ägde stora delar av jorden som därför inte blev till nytta för så många som den skulle ha kunnat bli.

Tankarna om ett rättvisare samhälle, med mindre klyftor mellan samhällsklasserna och utan privilegielagstiftning, var en av de stora frågorna för upplysningsfilosoferna. I debatten framkommer det också att detta är argument som tagits upp även i Sverige. Från adelns protokoll går det att utläsa att upplysningsidéerna bemöttes med skepsis från de konservativa delarna av riksdagen. Det talas om att upplysningen kan ses som en förvillelse. Bara det faktum att paralleller till Frankrike ens görs visar på att rättsutvecklingen även på den här tiden tog intryck utifrån. Medlemmarna i den svenska riksdagen såg vad som hände på kontinenten och tog del av de åsikter som framfördes där. Sedan fanns det olika åsikter om hur stort värde dessa tankar skulle tillmätas i den svenska lagstiftningen, men det är tydligt att utvecklingen i Frankrike fick betydelse i den svenska debatten.

Det får sägas vara naturligt att bönderna var för medan adeln var emot en inskränkning av möjligheten att bilda fideikommiss. Detta för att förslaget skulle innebära försämrade möjligheter för adeln att bibehålla sina stora sammanhållna egendomar. Detta kunde i sin tur leda till minskat inflytande i samhället. För bönderna var det positivt då det skulle hindra att mer jord inkluderades i den redan stora mängden jord som fanns bunden i fideikommissen.

Den svenska arvsrätten kännetecknas överlag av segdragna strukturer och långsamma förändringar. Detta till trots så drevs en relativt kontroversiell arvsreglering igenom på kort tid. Vad var det då som gjorde att förordningen kom till trots att riksdagen var splittrad i frågan och trots att adeln med all sin makt och inflytande var emot förslaget? En tänkbar förklaring är som ovan nämnts att den franska revolutionen spelade en central roll. Att fideikommissinstitutet, som av många ansågs var en naturlig del av samhället, ifrågasattes just vid denna tid kan tänkas vara på grund av avskaffandet i Frankrike. Det var i upplysningens anda som reformvänliga grupper inom riksdagen förespråkade att bryta upp med det gamla, motverka orättvisor och göra sig av med föråldrade institut i den svenska rätten.

Dessutom hade kungen nyligen avsatts och en ny regeringsform arbetats fram. Med svenska mått mätt var det en relativt stor förändring även om den inte fick lika stora konsekvenser som den franska revolutionen. Kanske var det i kölvattnet av förändringen som föranledde 1809 års regeringsform lättare att driva igenom ytterligare förändringar inspirerade av vad som skedde på kontinenten.

Samtidigt innebar den svenska förordningen inte ett lika stort ingripande som den franska regleringen eftersom de befintliga fideikommissen fortsatt fick existera i Sverige. Detta kan tänkas visa på hur annorlunda klimatet trots allt var i Sverige. Dels så var situationen inte lika allvarlig som den var innan revolutionen bröt ut i Frankrike. Där ledde en utbredd fattigdom och misär till att befolkningen var beredd att ta till alla tänkbara medel för att få till en förändring. Det kan tänkas vara så att ju större misär bland befolkningen desto starkare blir motreaktionen. I ljuset av detta är det inte så märkligt att de svenska reformvänliga grupperna nöjde sig med mindre förändringar inledningsvis. Dessutom utgjorde de konservativa inom riksdagen en stark motvikt till de reformvänliga

grupperna. Förordningen kom förvisso till på kort tid och innebar en tydlig förändring. Den fortsatta rättsutvecklingen gällande fideikommiss visar dock att detta snarare kan ses som ett undantag från den i övrigt ganska långsamma förändringstakten.

3.4 1826 års civillagsförslag

Tankarna och idéerna från Franska revolutionen, som vi kan se tydliga spår av i debatten om fideikommiss, fortsatte att påverka lagstiftningsarbetet. 1826 kom ett förslag till en ny civillag som var tydligt inspirerat av franska Code civil och den begynnande liberalismen. Förslaget innehöll bland annat lika giftorätt för man och hustru, lika arvsrätt för söner och döttrar samt myndighetsförklaring för ogifta kvinnor över 25 år.³⁰ Lagförslaget innehöll även en mindre utvidgning av 1810 års förordning gällande fideikommiss. Förordningen stadgade att förordnande om äganderätt inte fick sträcka sig längre än till testamentes- och gåvotagarens närmaste efterträdare. Lagförslaget utgick från samma grundsats men utsträckte det så att äganderätt inte kunde överlåtas till någon som inte var född när överlåtelsen skedde. Detta motiverades med att det annars kunde uppstå situationer när egendom under perioder inte hade någon verklig ägare ifall äganderätten överlåtits till någon som ännu inte var född.³¹

Förslaget trädde aldrig i kraft i sin helhet. Däremot så kunde de reformvänliga grupperna i riksdagen driva igenom delar av lagförslaget i form av partiella reformer. Reglerna kring fideikommiss förändrades ej men däremot så infördes lika arvsrätt för söner och döttrar 1845.³²

³⁰ Se 7 kap GiftermålsBalk, 2 kap ÄrfdaBalk och 13 kap ÄrfdaBalk i 1826 års civillagsförslag.

³¹ Cassel och Norin 1839, jordabalk 1 kap 6§.

³² 1845 års förordning.

Det kan noteras att civillagsförslaget inte nämner avveckling av de befintliga fideikommissen, utan endast föreslår en mindre justering av då gällande rätt. Detta trots att civillagsförslaget föreslog stora och moderna förändringar. Förslaget var tydligt inspirerat av Frankrike och de postrevolutionära lagar som genomförts där. Det är i ljuset av detta intressant att se att de befintliga fideikommissen, som på många sätt representerar ett ojämnt privilegiesamhälle, inte ifrågasätts i lagförslaget. Kanske säger det något om hur förändringar sker i det svenska samhället. Det var aldrig revolution och det blev inga hastiga förändringar. Dessutom hade adeln fortsatt starkt inflytande.³³ Kanske nämns inte de befintliga fideikommissen för att de är ett privilegium för i första hand adeln. Många av de förändringar som föreslås gäller hela den svenska befolkningen och blir på det viset inte provocerande på samma sätt som förändringar som enbart skulle ha missgynnat adeln, då en stark och framträdande grupp i samhället. Så trots att fideikommissen utgör ett konkret exempel på det samhälle som upplysningsfilosoferna vänder sig emot dröjer det flera årtionden innan röster höjs för att avveckla de befintliga fideikommissen.

³³ Von Konow 2005, s. 257. Ett tydligt tecken på adelns fortsatt starka inflytande är att dess offentligrättsliga status upphävdes först år 2003 när 1723 års privilegiebrev för ridderskapet och adeln upphävdes, se vidare i lag om upphävande av adelns privilegier.

4 Slutet av 1800-talet

4.1 Upplösningen av ståndsriksdagen

I mitten av 1800-talet antogs en ny grundlag som följd av samhällsutvecklingen och de ideologiska strömningarna i samhället. Grundlagsändringen innebar att ståndsriksdagen upplöstes och ersattes av en tvåkammarriksdag.³⁴ Det skulle kunna tänkas att den nya riksdagsordningen från 1865 skulle innebära en radikal förändring och minskat inflytande för adeln. Så var dock inte fallet. Både valbarheten och rösträtten till de båda kamrarna var baserade på inkomst och i praktiken så gynnade systemet en liten förmögen grupp i samhället.³⁵

Den nya riksdagsordningen kan dock fortfarande sägas visa på att liberala idéer påverkade samhället och drev igenom långsamma förändringar. Tvåkammarriksdagen innebar inte fullt ut den förändring som de liberala önskade men det symboliserar fortfarande ett steg i den riktningen. Kanske var det på grund av detta som debatten om fideikommiss åter kom upp i riksdagen.

4.2 Debatten om avveckling av de befintliga fideikommissen

Efter inskränkningen i rätten att bilda fideikommiss på 1810-talet så avstannade alltså debatten kring institutet. Den återupptogs dock på nytt under 1880-talet och nu var det de befintliga fideikommissen som stod i fokus.

³⁴ Inger 2011, s. 215.

³⁵ Inger 2011, s. 228.

Första gången frågan väcktes efter den nya riksdagsordningens införande var 1882, då en ledamot av första kammaren väckte en motion om de återstående fideikommissens avskaffande. Detta motiverades med att individens äganderätt inte kan innefatta en rättighet att stifta evigt gällande lagar rörande fast egendom. Vidare fann han det orimligt att i lag stadga undantag och rätt till fideikommiss när själva institutet underkänts redan i början av århundradet. Motionen gick ut på att det skulle införas ett tillägg i ärvdabalken som innebar att befintliga fideikommiss skulle upphöra när nuvarande fideikommissarie, eller arvinge född före 1885, gick ur tiden.³⁶

Lagutskottet yttrade sig över motionen och menade att fideikommissen utgjorde en förhållandevis liten del av marken i landet och att det därför inte fanns nationalekonomiska argument för ett upphävande. Inte heller kunde utskottet se att det fanns några särskilda olägenheter med institutet och det menade därför att motionen inte borde leda till någon åtgärd av riksdagen.³⁷

Första kammaren biföll lagutskottets betänkande mot ett avskaffande utan diskussion eller votering.³⁸ I andra kammaren blev det däremot en längre diskussion och flera skäl lyftes fram för upphävande av de befintliga fideikommissen. Det som starkast betonades i debatten var den juridiska aspekten av frågan, nämligen det orättvisa i att syskon inte tillerkändes lika arvsrätt. Även ekonomiska aspekter lyftes fram, så som att fideikommissens vanskötsel i form av exempelvis skogsskövling fick konsekvenser inte bara för framtida generationer på fideikommisset utan även för omgivningen.³⁹

Inom den andra kammaren fanns ett starkt stöd för avskaffande från lantmannapartiet medan stadsrepresentanterna var mer tveksamma.

³⁶ 1882 års riksdag: FK motion nr 24.

³⁷ 1882 års riksdag: Lagutskottets utlåtande nr 25.

³⁸ 1882 års riksdag: FK protokoll Bd 1:21 s. 33.

³⁹ 1889 års riksdag: AK protokoll Bd 3:28 s. 7-28.

De senare argumenterade, i likhet med de konservativa delarna av adeln under debatten i början av århundradet, framför allt för att av lag givna rättigheter inte kan avskaffas om det inte föreligger synnerligen viktiga samhällsintressen. Om de befintliga fideikommissen upphävdes skulle det innebära ett otillåtet ingrepp i enskildas bestående rättigheter.⁴⁰ Sammantaget uttalade sig den andra kammaren dock från första stund för fideikommissens avskaffande, även om det fanns vissa oenigheter inom kammaren.⁴¹

Frågan väcktes på nytt 1889 då en ny motion om avskaffande av de befintliga fideikommissen lades fram. Lagutskottet tillstyrkte denna gång motionen med en utförlig motivering innehållande ett flertal olika argument. Det ansågs vara olämpligt ur politisk och socialt hänseende att stora egendomar behölls inom en familj. Även ur nationalekonomisk synvinkel ansågs det ha negativa konsekvenser. Vidare lyftes rättviseskäl fram och utskottet betonade det orättvisa i att syskon fick ärva olika och att syskon i vissa fall knappt fick ärva något av värde. Detta framstod som ännu mer orättvist nu sedan den lika arvsrätten införts i Sverige.⁴²

Trots att det fanns uppenbara olägenheter förknippade med institutet så menade utskottet samtidigt att det inte gick att upphäva det utan vidare eftersom fideikommissen uppkommit i enlighet med då rådande lag. För att göra det krävdes därför starka och övertygande argument. Det faktum att institutet ansågs strida mot det allmänna rättsmedvetandet samt motverkade en önskvärd samhällsutveckling utgjorde argument tillräckligt starka för att motivera ett avskaffande, trots att det innebar inskränkningar i enskildas rättigheter. Med detta som grund biföll lagutskottet motionen om avskaffande av de befintliga fideikommissen i landet.⁴³

⁴⁰ 1889 års riksdag: AK protokoll Bd 3:28 s. 14-16.

⁴¹ Ehrensvärd 1923, s. 381.

⁴² 1889 års riksdag: Lagutskottets utlåtande nr 50.

⁴³ 1889 års riksdag: Lagutskottets utlåtande nr 50.

Utskottets betänkande är en milstolpe då det var första gången som det uttalade sig till förmån för fideikommissinstitutets avskaffande. Detta medförde en längre diskussion i första kammaren, som tidigare bara haft kortare meningsutbyten i frågan. Det fanns fortfarande många ledamöter i kammaren som var negativa till ett avskaffande av fideikommissen och de framförde liknande argument som framkommit tidigare. Motståndarsidan i första kammaren menade att ofödda generationen inte kunde anses ha någon rätt och att fideikommiss därför skulle kunna upphöra med nu levande generationer fideikommissarier utan att någon berövades en i lag given rättighet. Dessutom poängterades på nytt den utbredda misskötseln av fideikommiss som förekom. När kammaren röstade blev det nära nog lika, men förslaget röstades ner med 57 mot 54 röster.⁴⁴ Andra kammaren biföll däremot precis som tidigare förslaget efter en kortare diskussion.⁴⁵

Kommande år väcktes på nytt flera motioner med liknande innehåll, alla med syftet att avveckla de befintliga fideikommissen. Lagutskottet återopade sitt utlåtande från 1889 och tillstyrkte på nytt. Även andra kammaren fortsatte att rösta för avvecklande. Det var således i första kammaren som motsättningarna fanns kvar och därför var det där som debatten fortsatte med i stort samma argument som tidigare.⁴⁶

1893 väcktes en ny motion som stödde sig på delvis nya argument. En utredning som tillsatts ett par år tidigare visade att mindre bemedlade var i stort behov av att bilda egna jordbruk och att staten därför skulle bistå med möjligheter för detta i den mån det var möjligt. Ur detta perspektiv ansågs fideikommissinstitutet hämmande då det förhindrade den självägande befolkningens tillväxt på landsbygden.⁴⁷ Det var på nytt enbart i den första

⁴⁴ 1889 års riksdag: FK protokoll Bd 3:37 s. 28-56.

⁴⁵ 1889 års riksdag: AK protokoll Bd 4:45 s. 32-39.

⁴⁶ Ehrensvärd 1923, s. 385-386.

⁴⁷ 1893 års riksdag: AK motion nr 31.

kammaren som en längre diskussion uppstod. Även om det tillkommit delvis nya argument för avskaffande så såg debatten i stort ut som tidigare och förslaget röstades på nytt ner.⁴⁸

Debatten stagnerade kring sekelskiftet, förmodligen för att få nya argument framfördes. Några nya motioner väcktes dock under början av 1900-talet som ledde fram till vändpunkten 1914, när en motion väcktes rörande upphävande av alla befintliga fideikommiss i landet.⁴⁹ Lagutskottet biföll motionen och grundade detta på i stort sett samma argument som tidigare.⁵⁰ Motionen röstades igenom i båda kamrarna, dock med en mycket svag majoritet i den första kammaren.⁵¹

4.3 Analys av rättsutvecklingen under slutet av 1800-talet

En tänkbar förklaring till varför frågan om de befintliga fideikommissen väcktes först under 1880-talet kan vara att upplösningen av ståndsriksdagen bidrog till att adeln fick mindre inflytande. De konservativa inom adeln var de som hela tiden motverkat förändring på området. Så länge de hade stort inflytande kan det tänkas att det ansågs omöjligt och därför onödigt att försöka driva igenom en förändring.

Det var dock som ovan nämnt inte så att adeln fick märkbart mindre inflytande genom den nya riksdagsordningen. Eftersom valbarheten baserades på inkomst så var riksdagen fortfarande långt ifrån representativ för den svenska befolkningen. Möjligen skulle det trots allt gå att argumentera för att den nya riksdagsordningen fick ett

⁴⁸ 1893 års riksdag: FK protokoll Bd 2:27 s. 17-39.

⁴⁹ 1914 års riksdag: AK motion nr 87.

⁵⁰ 1914 års riksdag: Lagutskottets utlåtande nr 26.

⁵¹ 1914 års riksdag: AK protokoll Bd 5:65 s. 79 samt 1914 års riksdag: FK protokoll Bd 3:57 s. 27-32.

symboliskt värde genom att ta ställning mot det tidigare så tydligt uppdelade klassamhället. De befintliga fideikommissen utgjorde en del av det samhälle som Sverige sakta men säkert utvecklades ifrån och liberala röster inom riksdagen väckte kanske av den anledningen nu motioner om de befintliga fideikommissen. Detta kan sägas överensstämma med samhällsklimatet i stort vid denna tid, där de konservativa och de liberala utgjorde motpoler och bidrog till en relativt långsam rättsutveckling.

En annan tänkbar förklaring till varför frågan väcktes först vid denna tid kan vara att det på många sätt var i linje med hur den svenska arvsrätten överlag har förändrats. Den långsamma förändring som är representativ för arvsrätten stämmer väl överens med rättsutvecklingen gällande fideikommiss. I ljuset av detta är det kanske snarare så att förordningen 1810 tillkom ovanligt fort. Den mer återhållsamma rättsutvecklingen som följde efter 1810 års förordning skulle i så fall inte vara anmärkningsvärd.

När den första motionen väcktes i den nya riksdagsordningen så stödde den sig på i stort sett samma argument som åberopades inför 1810 års förordning. Det är därför föga förvånande att det inte ledde till en omedelbar förändring. Samma konservativa åsikter som fanns representerade i början av århundradet fanns kvar även vid denna tiden och var på nytt negativa till förändring. Den polarisering som 1810 fanns mellan bönder och adel återfanns sedan istället mellan riksdagens första och andra kammare. Kanske krävdes det att nya argument tillfördes debatten för att de cementerade åsikterna emot skulle brytas upp.

I debatten som förekom i omgångar under slutet av 1800-talet så framfördes efter ett tag delvis nya argument som kan tänkas vara en förklaring till att det till slut vände. Det blev successivt mer fokus på jordpolitiska ståndpunkter och behovet för mindre bemedlade att kunna bilda egna jordbruk, utöver rättviseargumentet och liknande

som fanns med i debatten under hela århundradet. Det faktum att de som förespråkade ett förbud nu kunde visa på ytterligare olägenheter med institutet, som fick stora samhällsekonomiska konsekvenser, kan tänkas ha haft en avgörande betydelse för utvecklingen.

Sammanfattningsvis så var det inte lika tydligt under denna period vilka idéer eller händelser som fick inflytande i debatten och påverkade rättsutvecklingen. Det finns olika tänkbara förklaringar och kanske bidrog de alla tillsammans till att fideikommissen åter kom upp på agendan vid denna tid. Debatten präglades av polariseringen mellan de reformvänliga liberala grupperna och de konservativa mindre förändringsbenägna. I grunden var det hela tiden samma argument som styrde och dessa var i mångt och mycket grundade i de olika ideologierna. För de liberala var detta ett nytt, fritt och rättvist samhälle som tar avstånd från föråldrade privilegier för vissa samhällsgrupper. För de konservativa är den bevarande synen på rätten i fokus. Av lag givna förmåner kan inte tas bort hur som och institut med rötter i den romerska rätten bör inte förändras i första taget.

4.4 Fortsatt utveckling

Även om det redan 1914 röstades igenom en motion om upphävande av alla befintliga fideikommiss och ytterligare lagförslag framfördes i saken åren efter, skulle det dröja fram till 1963 innan avvecklingslagen för de befintliga fideikommissen i Sverige trädde ikraft. Förmodligen fanns det flera förklaringar till att det dröjde, så som världskrig och mer brådskade rättsfrågor som stod i fokus under den här perioden. När avvecklingslagen väl kom till 1963 så föranledde det ingen större debatt.⁵² Troligen för att det varit på tal i knappt hundra år.

⁵² Modéer 1978, s. 65-69.

5 Sammanfattande analys

Jag har i uppsatsen löpande analyserat rättsutvecklingen under perioden. Sammanfattningsvis kan sägas följande.

Under början av 1800-talet började frågan om fideikommiss debatteras i Sverige. Aktörerna som var betydelsefulla för rättsutvecklingen då var bönderna, som var för ett förbud mot instiftande av nya fideikommiss, och adeln som var emot ett sådant förbud. Det kan givetvis finnas ett flertal olika anledningar till varför institutet började ifrågasättas just då.

Jag har i uppsatsens tredje kapitel presenterat och argumenterat för den förklaring som jag anser troligast, nämligen influenser från upplysningen och franska revolutionen. Detta av flera anledningar. Dels sammanfaller det tidsmässigt, den svenska förordningen kommer ett par år efter att fideikommiss förbjudits i Frankrike. Dels menar jag att det går att utläsa i debatten från tiden att delar av riksdagen tagit intryck och inspirerats av de upplysningstankar som föranledde revolutionen.

De argument som framfördes för ett förbud mot instiftande av nya fideikommiss påminner om de som upplysningsfilosoferna framförde inte bara rörande fideikommiss utan för förändring av samhället överlag. Argumenten i den svenska riksdagen om att systemet är orättvist och enbart gynnar en liten grupp i samhället styrker denna tes. Att utvecklingen i Frankrike följdes av medlemmarna i den svenska riksdagen framgår tydligt av protokollen, däremot så rådde det delade meningar om huruvida det var önskvärt att följa det franska exemplet.

Att förordningen kom vid den här tiden kan naturligtvis också förklaras med att det var en utveckling som skedde oberoende av

upplysningsfilosofer och liberala vindar som blåste i Europa. Dock menar jag att förordningen avvek från hur arvsrätten överlag förändrats i Sverige. Istället för att förändras långsamt och genom delvisa reformer så gick det förhållandevis fort här. Det är med svenska mått mätt en hastig och omvälvande förändring. Detta, i kombination med det faktum att upplysningen tas upp i den svenska debatten, menar jag talar för att det var upplysningen som påverkade rättsutvecklingen gällande fideikommiss vid den här tiden. Dessutom stämmer del väl överens med vad som påverkade lagstiftningen överlag vid denna tid. 1809 års regeringsform var tydligt inspirerad av upplysningen och Montesquieus maktodelningslära.

Efter 1810 års förordning så avstannade debatten rörande fideikommiss. I 1826 års civillagsförslag, som innehöll flera större förslag på en modernisering av rätten, togs inte de befintliga fideikommissen upp. Det kan således argumenteras för att reformerna kring fideikommissinstitutet helt avstannat vid den här tiden. Jag menar att detta visar på hur förändringar sker överlag i den svenska arvsrätten. De hastiga förändringarna i början av 1800-talet får snarast ses som ett avvikande från normen och efter det återgår det till det normala. Ytterligare en förklaring kan vara att adeln, som var den gruppen i riksdagen som var negativ till förändringar och inskränkningar i rätten att bilda fideikommiss, fortsatt hade ett stort inflytande. Ståndsriksdagen fanns fortfarande kvar och detta var en av förklaringarna till adelns makt och inflytande i samhället.

Det skulle dröja till 1880-talet innan de befintliga fideikommissen började ifrågasättas och debatteras i riksdagen. En tänkbar förklaring till att frågan väcktes först vid den här tiden kan vara att ståndsriksdagen nu avskaffats och ersatts av en tvåkammarriksdag. Det är dock tveksamt om avskaffandet i praktiken innebar ett

minskat inflytande för adeln, men det kan argumenteras för att det i alla fall hade ett symboliskt värde att ständsriksdagen upphävdes.

I debatten i slutet av 1800-talet återupprepades många av argumenten från början av århundradet. Det är på många sätt samma ideologier och grupper i samhället som syns och argumenterar för och emot de befintliga fideikommissen.

Det är spännande att se hur ideologier som fick betydelse överlag för rättsutvecklingen under den här perioden, konservativa och liberala åsikter, så tydligt syns i debatten rörande fideikommiss. Argumenten som framfördes för och emot är tydligt genomsyrade av ideologiska ståndpunkter. De två grupperna tycks vara relativt jämnstarka och detta kan förklara den förhållandevis långsamma och försiktiga förändringstakten.

Att det inte sker några reformer efter 1810 års förordning kan vidare förklaras med att det aldrig var någon revolution i Sverige. Detta innebar att det inte blev något fullständigt skifte i synsätt i förhållande till tidigare lagstiftning. Privilegielagstiftning och institut som präglades av en förlegad syn på samhället kunde på så sätt leva kvar förvånansvärt länge. Dessutom hade adeln länge kvar ett stort inflytande i samhället vilket gjorde att det var svårare att förändra de delar av rätten som gynnade adeln. Som ovan nämnts får det därför istället anses vara förvånande hur snabbt 1810 års förordning drevs igenom. I övrigt är rättsutvecklingen gällande fideikommiss på många sätt representativ för den långsamma förändring som den svenska arvsrätten kännetecknas av.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Lagar och lagförslag

Schmedeman, Johan: *Kongl. stadgar, förordningar, bref och resolutioner, ifrån åhr 1528. in til 1701 angående justitiæ och executions- ährender, med een förteckning på stadgarne främst, och ett fulkommeligit orda-register efterst wid wercket öfwer thes*, Stockholm, 1706 [cit. Schmedeman]

Kungliga Maj:ts nådiga förordning angående inskränkning i friheten att instifta Fidei Comisser, samt den tilläggning, som i anledning deraf wid 16. Cap 1 § Ärfda Balken, kommer at äga rum; Gifven Stockholm Slott å Riks-Salen den 27 April 1810 [cit. 1810 års förordning]

Förslag till Allmän Civillag. Stockholm, Georg Scheutz, 1826 [cit. 1826 års civillagsförslag]

Kungl. Maj:ts Nådiga förordning angående förändring i vissa delar af lagens stadgande om giftorätt och arfsrätt; Gifven Stockholms Slott den 19 Maj 1845 [cit. 1845 års förordning]

Lag (1963:583) om avveckling av fideikommiss [cit. 1963 års avvecklingslag]

Lag (2003:179) om upphävande av ridderskapets och adelns privilegier [cit. lag om upphävande av adelns privilegier]

Riksdagstryck

1809-10 års riksdag: *Bondeståndets protokoll*, femte bandet. Stockholm, 1875 [cit. 1809-10 års riksdag: Bondeståndets protokoll Bd 5]

1809 års riksdag: *Ridderskapet och Adelns protokoll*, femte bandet. Linköping, 1810 [cit. 1809 års riksdag: Ridderskapet och Adelns protokoll Bd 5]

1882 års riksdag: *Första Kammarens protokoll*, första bandet. Stockholm, 1882 [cit. 1882 års riksdag: FK protokoll Bd 1:21]

1882 års riksdag: *Första Kammararen*, motion nr 24. Stockholm, 1882 [cit. 1882 års riksdag: FK motion nr 24]

1882 års riksdag: *Lagutskottets utlåtande*, nr 25. Stockholm, 1882 [cit. 1882 års riksdag: Lagutskottets utlåtande nr 25]

1889 års riksdag: *Första Kammarens protokoll*, tredje bandet. Stockholm, 1889 [cit. 1889 års riksdag: FK protokoll Bd 3:37]

1889 års riksdag: *Andra Kammarens protokoll*, tredje bandet. Stockholm, 1889 [cit. 1889 års riksdag: AK protokoll Bd 3:28]

1889 års riksdag: *Andra Kammararen*, fjärde bandet. Stockholm, 1889 [cit. 1889 års riksdag: AK protokoll Bd 4:45]

1889 års riksdag: *Lagutskottets utlåtande*, nr 50. Stockholm, 1889 [cit. 1889 års riksdag: Lagutskottets utlåtande nr 50]

1893 års riksdag: *Första Kammarens protokoll*, andra bandet. Stockholm, 1893 [cit. 1893 års riksdag: FK protokoll Bd 2:27]

1893 års riksdag: *Andra Kammararen*, motion nr 31. Stockholm, 1893 [cit. 1893 års riksdag: AK motion nr 31]

1914 års riksdag: *Första Kammarens protokoll*, tredje bandet. Stockholm, 1914 [cit. 1914 års riksdag: FK protokoll Bd 3:57]

1914 års riksdag: *Andra Kammarens protokoll*, femte bandet. Stockholm, 1914 [cit. 1914 års riksdag: AK protokoll Bd 5:65]

1914 års riksdag: *Andra Kammaren*, motion nr 87. Stockholm, 1914 [cit. 1914 års riksdag: AK motion nr 87]

1914 års riksdag: *Lagutskottets utlåtande*, nr 26. Stockholm, 1914 [cit. 1914 års riksdag: Lagutskottets utlåtande nr 26]

Litteratur

Beckert, Jens: *Inherited Wealth*, New Jersey, 2008

Cassel, C. G och Norin, P. G: *Tablå innefattande jemnförelse emellan LagCommiteens Förslag till Allmän Civillag och den nu gällande*, Stockholm, 1839

Ehrensverd, A: "Detaljerad framställning av fideikommissfrågans behandling i riksdagen". Bilaga tre i: *SOU 1923:40 Jordkommissionens betänkande del VI om sociala arrendebestämmelser, avlösning av arrendjordbruk, förekommande av vanhävd, upphävande av fideikommiss i fast egendom, anskaffande av tomtmark till bostäder m.m.* Stockholm, 1923

Häthén, Christian: *Stat och straff. Rättshistoriska perspektiv*, Lund, 2004

Inger, Göran: *Svensk rättshistoria*, upplaga 5, Malmö, 2011

Jägerskiöld, Stig: "Farväl till fideikommissen?" I: *Fornvännen*, 1963

Kleinman, Jan: "Rättsdogmatisk metod". I: Korling, Fredric och Zamboni, Mauro (red): *Juridisk metodlära*, upplaga 1:2, Lund, 2013

Modéer, Kjell Å: *Fideikommissinstitutet i svensk rätt*, Årsbok för Vetenskapssocieteten i Lund, 1978

Sandström, Emil. "Historisk översikt". I: *SOU 1935:50 Promemoria angående avveckling av bestående fideikommiss*, Stockholm, 1935

Trolle Önnerfors, Elsa: *Justitia et Prudentia. Rättsbildning genom rättstillämpning: Svea Hovrätt och testamentsmålen 1640-1690*, Stockholm, 2014

Von Konow, Jan: *Sveriges adels historia*, Karlskrona, 2005